

Ботев и ред други неизвестни българи, които разведали хайдучки знамена в Балкана, те са били първата военна школа, въпреки че служили на султана.

Най-сетне, лесно е да разберем защо Чайковски се обявил против резолюционното движение на българите. От една страна, той твърдел, че, като полските революции, и българската ще свърши със сеч над народа; от друга страна пък, това му отношение с логичния край на неговата политика за възраждането на Турция, като средство да се освободи Полша. Да видим доколко го оправдават историческите условия.

Верно е, че неоправдана била верата на българските революционери да се освободи българския народ само с народна революция. Според мене, обаче, Чайковски се заблуждавал като отождествява полския въпрос с българския от онова време. Великите сили не се интересували от първия, но те имали друго становище по втория, като част от големия източен въпрос. Една полска революция не могла да предизвика чужда намеса във вътрешните работи на Русия, но международното положение на Турция в XIX век било съвсем друго. Заинтересуваните велики сили и свободолюбивото общество на западна Европа, на чело на Вилям Гладстон, чакали само повод за намеса, какъвто, наистина, им се дал с българското народно въстание от 1876 год. и турските кланета. Независимо от тая заблуда, сжщинската причина, за да се обяви Чайковски против българското революционно движение, се крие в общата му политика в Турция. Една революция не само би го компроментирала пред турската власт като политик, но и би обтегнала отношенията му с българите, на бунтовете на които трябвало да се противопостави, като служител на султана. И едното и другото би означавало пълна провала на неговата политика. Понеже пък, както казва сам, църковната автономия води към политическа и, най-сетне, към независимост, той не можел да бжде много горещ партизанин на църковната ни самоуправа. Но не бил и против двата вида автономия, защото те били залога на силна Турция, а следователно и на полското дело. Според него, като че ли българското възраждане требвало да спре там, дето иска той и Високата Порта. Затова, когато след Кримската война все повече и повече расло революционното движение, като последица на узрелата вече църковно-училищна борба, Чайковски пише, че немало да се двоуми да обжрне вниманието на турското правителство върху неблагоприятния за него край на българското възраждане. Друго яче и не може да свърши края на една политика, автора на която служи едновременно на двата вековни врагове, турците и българите.